

УДК 101:314.743:172

Тетяна Цимбал
ЕТИЧНИЙ ВИМІР ЕМІГРАЦІЇ

У статті досліджується етичність як важливий аспект складного соціокультурного феномена еміграції, який розглядається у співвіднесеності з поняттями свободи, відповідальності, справедливості та щастя. Доводиться, що вирішення проблеми еміграції повинно розпочинатися з особистісного рівня, внутрішнього духовного простору людини.

Ключові слова: еміграція, свобода, відповідальність, справедливість, щастя.

T. Tsymbal
THE ETHICAL DIMENSION OF MIGRATION

The article examines ethics as an important aspect of a complex socio-cultural phenomenon of emigration, seen in correlation with the concepts of freedom, responsibility, justice and happiness.

From an ethical point emigration appears, on the one hand, as the fight against unfair government, the right to freedom, the search and results of freedom, on the other hand – as free and responsible search for a local human place in the world. It is the realization of the right to freedom raises the problem of responsibility. In context of our studying has several aspects of responsibility: the responsibility for their decision to emigrate to ourselves, accountability and homeland. In addition, responsibility and obligation generate moral conflicts that are difficult to solve without regard to case. The problem of justice arises in terms of equal distribution of wealth and the satisfaction of basic, primary needs, the same for all. However, the principle of justice is not always applied to immigrants. Regarding refugees, migrants, etc. many countries legislation imposes requirements that differ from the requirements to citizens. Until today, human rights are inferior to the rights of citizens, contrary to the practical implementation of the principles of humanism. In assessing the ethical aspects of emigration as finding happiness emphasizes the fallacy of this motif. In tradition of the national philosophy and author's position, the happiness of man – not in the external, but mainly in its inner world. It is proved that the solution must start with emigration personal level, internal spiritual space man.

Keywords: emigration, freedom, responsibility, justice and happiness.

Т. Цимбал
ЭТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ЭМИГРАЦИИ

В статье исследуется этичность как важный аспект сложного социокультурного феномена эмиграции, который рассматривается в соотношении с понятиями свободы, ответственности, справедливости и счастья. Доказывается, что решение проблемы эмиграции должно начинаться с личностного уровня, внутреннего духовного пространства человека.

Ключевые слова: эмиграция, свобода, ответственность, справедливость, счастье.

Еміграція як складний соціокультурний феномен включає, окрім інших, і такий важливий аспект, як моральність. Насамперед, це стосується оцінки мотивів міграції: етичні вони чи, навпаки, суто егоїстичні? Крім того, моральний аспект еміграції вимагає розв'язання проблем співвіднесеності предмета нашого дослідження з феноменом свободи, а також з поняттями відповідальності, справедливості та щастя. Такий підхід дозволяє вивчити еміграцію не тільки як соціально-політичну та етно-екзистенційну проблему, а і як етичний феномен, піднявшись тим самим на якісно новий рівень його осягнення.

Зауважимо, що еміграція залишається практично не дослідженою у вітчизняній гуманітаристиці. Серед широкого спектра проблем певним чином вивчалися лише правові аспекти переселення людини на нове місце проживання, деякі культурні надбання та історія діаспори, психологія адаптації тощо. Однак суто філософські проблеми, у тому числі й етичні, залишилися не дослідженими. Саме ці чинники, а також значне збільшення потоків емігрантів за останні десятиліття, актуалізують тему представленої статті.

Підкреслимо, що ми виходимо з розуміння міграцій взагалі як нормального явища в історичному процесі розвитку людства. Класична модель міграцій, що передбачає поселення мігрантів на постійне місце проживання, залишає поза межами осягнення сучасні види міграцій та їх особливості. Саме тому західними соціологами в межах дослідницького проекту ЮНЕСКО запропонована теорія «міграції без кордонів» [9], яка етично цілком виправдана, адже доповнює право людини на еміграцію правом на імміграцію та дозволяє розробити міграційну політику на основі принципів лібералізму та справедливості. Крім того, «міграції без кордонів» є моральним вибором, який активізує зміни у сфері соціального забезпечення в країнах-реципієнтах, активізуючи саморегуляцію рівня міграцій та фактично відкидаючи існування привілеїв для певної групи людей.

Можливість вільного пересування по всьому світу дозволяє людині в повному обсязі реалізувати своє право на свободу вибору місця проживання та право на свободу пересування. З етичного погляду, еміграція постає, з одного боку, як боротьба з несправедливістю влади, реалізація права на свободу, пошук та результат свободи, а з іншого боку – як відповідальний пошук людиною себе, свого локального місця у світі. Феномен свободи безпосередньо пов'язаний із прийняттям рішення про еміграцію. Коли утиски з боку влади, держави породжують бажання виїхати з країни, еміграція виступає як шлях до свободи, пошук та реалізація свободи.

Зауважимо, що свобода в системі цінностей особистості посідає чи не найголовніше місце. В історії філософії свободу визначали неоднозначно: як моральну необхідність, прагнення до кращого, що детермінується розумом (Г. Лейбніц); як усвідомлену необхідність (марксизм); як творчість (М. Бердяєв); як дещо ірраціональне, що виступає антитезою раціональному (С. К'єркегор, К. Ясперс); як свободу свідомості щодо фізичного буття (Ж.-П. Сартр); як вихід за кордони одновимірності (Г. Маркузе) тощо. Сучасна філософія визначає свободу як «універсалію культури суб'єктивного ряду, що фіксує можливість діяльності та поведінки в умовах відсутності зовнішнього цілепокладання» [2, с. 904], тобто у феномені свободи іманентно присутнє протиставлення тиску соціальності.

Звичайно, говорити про абсолютну свободу людини не логічно, адже кожен з нас є частиною соціуму, частиною світу загалом. А це означає певну детермінованість та зв'язки із зовнішнім світом, що, своєю чергою, набувають характеру необхідності. Таким чином, свобода людини обмежується зовнішньою необхідністю – необхідністю пристосовуватися до світу, а також внутрішньою необхідністю, яка протистоїть зовнішній.

Обмеження свободи сприймаються людиною як зазіхання на її «Я», на її внутрішній світ. Зовнішня свобода обмежується вимогами нормального співжиття, комунікації, а от обмеження внутрішньої свободи, що дозволяє людині діяти, спираючись на власні переконання та моральні цінності, сприймається людиною негативно. В умовах ліберально-демократичного суспільства обмеження мають суто зовнішній характер, а в тоталітарній державі будь-які прояви свободи, які не відповідають панівній ідеології, забороняються. Обмежується внутрішня свобода або ж взагалі знищується свобода, і людина почувається в тоталітарному рабстві. Внутрішня свобода людини, здатність приймати рішення та діяти не заради виживання, а з метою досягнення певних висот, які визначаються внутрішніми моральними переконаннями, не приймаються тоталітарною системою.

Звідси виникає питання: що ж тоді є еміграція – вияв свободи чи необхідності? Уважаємо, що правильною буде і перша, і друга відповідь.

В умовах тоталітаризму для більшості еміграція була кроком відчаю, єдино можливим у такій ситуації, тобто необхідним. Причому еміграція стимулювалася одночасно і зовнішньою, і внутрішньою необхідністю. Зовнішня необхідність – це об'єктивні причини виїзду з країни: економічні, політичні, соціальні тощо. Внутрішня необхідність пов'язана із системою цінностей особистості, зі світоглядними орієнтаціями та моральністю. На практиці ці два види необхідності доповнюють один одного. Наприклад, людина депортується, потрапивши до числа «інакомислячих». Депортація – це зовнішня необхідність, однак викликана вона внутрішньою необхідністю людини до самореалізації, свободи думки, слова, тобто є виявом внутрішньої свободи, яка дозволяє зберегти самість, не припинюючись перед системою.

Еміграція з ліберально-демократичних країн представляє собою реалізацію права на свободу. Однак і вільна, безперешкодна реалізація цього права породжує низку моральних колізій та вимагає від особистості розв'язання певних етичних проблем. По-перше, виникає питання: реалізація права на свободу виїзду з країни – це «свобода від» чи «свобода для»? Якщо людина має на меті самореалізацію та можливість самоздійснення поза межами батьківщини, тоді реалізується «свобода для», яка є моральним варіантом свободи. Однак часто натрапляємо на негативне розуміння свободи – свободи як звільнення від чогось. Такий негативний варіант, на нашу думку, є провідним для сучасної української жіночої еміграції. У цьому випадку маємо справу з певною нещирістю в декларуванні мотивів еміграції. По-друге, реалізація права на свободу породжує і проблему відповідальності особистості.

До розуміння свободи варто додати, що це такий екзистенціально-метафізичний феномен, який передбачає, по-перше, визначення людської спроможності до самотньої вільної творчої об'єктивної у вчинках і поведінці індивідів; по-друге, гносеологічну незалежність людини від «зовнішніх» сил природи, світу, «Іншого» та забезпечення тим самим обґрунтування мети й засобів досягнення екзистенціальної незалежності; і по-третє, екзистенціальний вибір внутрішніх імперативів життєдіяльності, сенсу життя, потреба в усвідомленні людиною власного життя не як серії випадкових роз'єднаних подій, а як єдиного процесу, що має визначений напрям, спадкоємність та сенс.

В основу розуміння сенсу життя А. Камю та Ж.-П. Сартр покладають онтологічний конфлікт двох видів буття: «буття-у-собі» та «буття-для-себе» [4; 7]. Однак світ «буття-у-собі», на їх погляд, не здатен на порозуміння з «буттям-для-себе». А тому світ постає абсурдом, що і проблематизує укорінення людини в ньому. На наш погляд, сенс людського життя потрібно шукати не лише в ретроспекції есенційних вимірів людської сутності, а в проспекції, яка дасть нам уявлення про те, від чого й до

чого ми йдемо в нашому житті, і відповідно у становленні, у людській духовній самоідентифікації та людському усвідомленні власного буття. Саме таке розуміння свободи й сенсу життя нам здається найбільш вдалим у духовній самоідентифікації та самореалізації особистості, її локальній та глобальній укоріненості в бутті.

Реалізація права на свободу породжує проблему відповідальності. У контексті нашого дослідження відповідальність має декілька аспектів: відповідальність за своє рішення емігрувати перед собою, відповідальність перед близькими та перед батьківщиною. У сучасній етиці відповідальності та комунікативній філософії відповідальність (як і свобода) набуває онтологічного значення як смисл істинного людського буття і передбачає: зв'язок зі свободою; поєднання суб'єктивного (екзистенціального) та об'єктивного (соціокультурного) змісту буття людини і світу; чітке врахування психологічних аспектів здійснення акту вибору; зняття будь-яких містифікацій, надмірної соціалізації та суб'єктивізації поняття і проблеми відповідальності. Саме за таких умов людина як відповідальна особа і забезпечує збереження власної свободи і суверенності.

Проте відповідальність не можна розглядати лише як суб'єктивний феномен, індивідуалізацію та покладання кордонів самій собі. Адже не можна уявити собі зведення відповідальності лише до здатності свідомо виявляти, вибирати себе людиною. Удосконалення стосунків зі світом, іншими людьми, соціумом повинне спиратися й на етику обов'язку, яка при цьому сповідує не бюрократичний егоїзм, а принцип любові до іншого, природи, світу загалом.

Етика відповідальності передбачає розуміння відповідальності як обов'язку людини до самообмеження, що забезпечується вільним рішенням на підставі вищих цінностей та сенсів життя, прийнятих та визначених самою людиною як власних, а не нав'язаних їй будь-ким. У контексті дослідження еміграції розуміння відповідальності та обов'язку породжують моральні колізії, які складно розв'язати безвідносно до конкретного випадку.

До моральних аспектів проблеми еміграції належить і проблема справедливості, у першу чергу, як справедливого розподілу благ, адже, приймаючи рішення про еміграцію в країну зі значно вищим рівнем життя, людина прагне до встановлення справедливості: рівномірного розподілу та задоволення первинних базових потреб, однакових у всіх. Подібне розуміння справедливості характерне практично для всієї історії філософії. Ще з античних часів справедливість передбачала насамперед рівність усіх у користуванні засобами життя та правами. Класове суспільство не може мати претензій щодо втілення цього принципу. Однак наблизитися до його реалізації може. Сьогодні найбільш розвинені демократичні країни підходять до втілення справедливості як соціальної рівності всіх членів суспільства.

Проте принцип справедливості не завжди застосовується до іммігрантів. Стосовно біженців, мігрантів тощо законодавство багатьох країн висуває вимоги, що відрізняються від вимог до громадян. До сьогоднішнього дня права людини поступаються правам громадян, а це суперечить практичному втіленню принципів гуманізму.

Таким чином, еміграція в етичному аспекті виступає як реалізація права на свободу пересування. Виходячи з необхідності самоактуалізації особистості, можемо стверджувати, що на рівні держави проблема свободи пересування повинна трактуватися так: якщо держава не може забезпечити громадян роботою, не надає можливостей для саморозвитку, то принаймні вона повинна визнати право людини на виїзд. Це позиція ліберально-демократична, позиція сильної, адекватної держави. Звичайно, завжди знаходяться певні (або непевні) виправдання свого вчинку – виїзду з країни. Однак упевнені, що сьогодні ми недооцінюємо виховну функцію освіти, засобів масової інформації, за допомогою яких можна виховати справжніх патріотів, готових робити все, що від них залежить, для покращення життя на батьківщині.

Крім свободи, відповідальності, справедливості, вивчення морального аспекту еміграції актуалізує також дослідження ще одного поняття етики – «щастя», пошуки якого часто виступають одним із мотивів еміграції. Однак згодом приходиться усвідомлення помилковості такого мотиву, і ми можемо спостерігати, як «обличчя чужинця обпалює щастя» (Ю. Кристева). Ми ж упевнені, що щастя людини – не у зовнішньому світі, а передусім, у її внутрішньому просторі.

На зосередженості щастя у внутрішньому світі людини наполягає і українська філософська традиція (Г. Сковорода, В. Винниченко, С. Кримський), тому у дослідженні етичного аспекту еміграції вважаємо необхідним використати евристичний потенціал вітчизняної традиції. Так, Григорій Сковорода впевнений, що шлях до щастя може бути прокладений виключно крізь «сродну працю», яка «звеселяє дух» та, будучи відповідною внутрішній природі людини, приносить задоволення та радість. Концепція щастя українського Сократа досліджувалась у вітчизняній філософії, тому не будемо зупинятись на ній детально у цій статті.

Необхідно згадати філософську концепцію В. Винниченка, а саме: етику щастя, конкордизм (узгодженість) та принцип «чесності із собою». Адже виїжджаючи за кордон, емігранти нерідко женуться саме за «синім птахом» щастя, однак навіть самі з собою не завжди бувають чесними, характеризуючи свій від'їзд як «подвиг заради сім'ї» тощо. Особливої актуальності в контексті нашого дослідження на-

буває намагання пов'язати розуміння щастя з чимось тривким та незмінним, а не з моральними цінностями, бо немає загальнолюдських цінностей, цінностей на всі часи для всіх народів. Те, що для однієї людини – щастя, для іншої не має великого значення. Те, що було добром, з часом може перетворитися на зло. Тому, на думку В. Винниченка, немає сенсу шукати абсолютне поняття «щастя» у дієвості відносних цінностей. Більш постійним для життя людини є закон узгодженого взаємовідношення елементів буття, закон «конкордизму» (від лат. «concordia» – погодження, згода, консенсус). Іншими словами, які б зміни не відбувались у ціннісній системі, конкордичне взаємовідношення між цінностями залишається постійним. Ця дієва рівновага цінностей, їхня внутрішня узгодженість, за В. Винниченком, передбачає й узгодженість із зовнішніми, соціальними діями, що врешті і буде показником людської соборної врівноваженості потреб та інтересів, наближенням до щастя [3, с. 248]. Звичайно, філософські роздуми В. Винниченка певною мірою утопічні та еkleктичні, але їх гуманістичний потенціал заслуговує на особливу увагу в контексті нашого дослідження, адже може бути «культурним джерелом і коренем національного відродження» [1, с. 101], а отже – способом укорінення людини на вітчизняному ґрунті.

У межах українського філософування абсолютно гармонійно виглядає вчення С. Кримського про шляхи досягнення щастя. Один з найвидатніших сучасних українських філософів дає нам приклад автентичного вітчизняного філософування, зосереджуючись на внутрішньому світі особи. Так, першою умовою щастя є спілкування з природою, другою – любов у всіх її різновидах (любов як загальний принцип буття – *Т. Ц.*), третьою – відмова від силової реалізації своїх кар'єрних планів, і четвертою – духовність [5]. Спілкування з природою як з вищим началом дає змогу відчутти гармонію та спокій, «бо в природі є милість до людини, вічний, прекрасний і тамуючий початок». Природа відкриває людині «символи часу, світла, вічності, світу, що йде за горизонти повсякденності» [5, с. 173]. Любов як умова досягнення щастя включає і «товариськість, і батьківське почуття, і любов до батьківщини, і любов до Бога, і ерос-пристрасть, що перетворює інстинкт у духовну подію, і жертвна любов (агапе), що підносить нас на гордовиту висоту протистояння смерті. Любов, згідно з Платоном, є «вічне творення себе в прекрасному». Вона долає егоїстичну замкненість індивіда і перетворюється на пошук абсолютного центру поза собою. Любов здатна переривати ланцюжок зла, освячувати продовження роду, створювати особливий, особистісний і неповторний світ сім'ї як самосійного осередку суспільства, що рятує нас від самотності і жорстокої реальності» [5, с. 173–174]. Останні слова надто актуальні для сучасної української родини, яку руйнує (не в останню чергу) заробітчана еміграція. Третя умова щастя пов'язана з подоланням жаги до влади. С. Кримський звертається до філософського тлумачення цієї умови, яке запропонував Едгар По. Честолюбство виключено з умов щастя тому, що честолюбець висуває нові й нові цілі, не досягаючи таким чином щастя ніколи. Звичайно, помірне честолюбство є необхідною умовою діяльності людини, але побудова кар'єри за рахунок відмови від щастя – хибний шлях. Остання умова досягнення щастя – духовність. С. Кримський виводить залежність між щастям та духовністю: «Величина щастя прямо пропорційна духовності особистих запитів» [5, с. 175]. Духовність є творенням «внутрішнього світу людини, який перетворює її на самодостатню особистість. Наявність внутрішнього світу робить людину незалежною від кон'юнктури, дає їй самій змогу задавати сенс подій, а не сліпо слідувати ходу соціальних змін. Саме духовність визначає свободу волі людини, внутрішню мотивацію її поведінки. Як говорив Григорій Сковорода: «Радій осіяним змістом!» Духовність – це очищення душі істиною, добром і красою» [5, с. 175]. Таким чином, людина духовна підноситься над суєтою повсякдення, знаходить вищі смисли та призначення свого життя.

Умови досягнення щастя, запропоновані С. Кримським, як ніколи актуальні сьогодні, у часи духовної девальвації та ціннісної інволюції, у часи, коли українська людина, на жаль, відвертається від одвічних цінностей свого життя, спокушаючись лише матеріальним, поверховим, показовим, і як наслідок – шукаючи щастя «за трьома морями».

Впевнена, що для особистості «дуже важливо, щоб щастя, як і нещастя, були результатом її власних дій, а не потрапляли до неї з таємничої, містичної далечини послуху. Важливим є усвідомлення залежності того, що відбувається у світі ... від того, що сама людина могла б зробити, а не від потойбічної вищої (анонімної або уособленої) гри, яка незбагненими шляхами посилає їй дарунки та утримання або, навпаки, покарання та немилість» [6, с. 62]. Тому людина повинна звернути свій погляд на саму себе як істоту вільну та відповідальну, докласти інтелектуальних та моральних зусиль для самоствердження на шляху до буттєвісного укорінення.

Як бачимо, у традиціях вітчизняної філософії та відповідно до авторської позиції, щастя людини – не в зовнішньому світі, а насамперед – у її внутрішньому просторі. А тому пошук щастя в зовнішньому просторі, в іншій країні, за межами батьківщини, без змін внутрішнього світу, як правило, не призводить до бажаного, а навпаки – до нових розчарувань.

Отже, рефлексія над моральними підвалинами еміграції з необхідністю підводять нас до висновку про необхідність подальшого вивчення і теоретичного обґрунтування засад розв'язання досліджуваної проблеми як на соціокультурному, так і на особистісному рівні.

Література:

1. Винниченко В. Відродження нації: у 3-х т. / В. Винниченко. – Т. 1. – К. : Політвидав України, 1990. – 348 с.
2. Всемирная энциклопедия. Философия / [главн. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов]. – М. : АСТ ; Минск : Харвест ; Современный литератор, 2001. – 1312 с.
3. Горський В. Історія української філософії: курс лекцій / В. Горський. – К. : Наукова думка, 1997. – 287 с.
4. Камю А. Избранное : сборник / А. Камю ; [пер. с франц., сост. и предисл. С. Великовского]. – М. : Радуга, 1989. – 464 с.
5. Кримський С. Про софійність, правду, смисли людського буття: збірник науково-публіцистичних і філософських статей / С. Кримський. – К. : Інститут філософії ім. Г. Сковороди НАН України, 2010. – 464 с.
6. Мамардашвили М. Как я понимаю философию / М. Мамардашвили. – М. : Прогресс-Культура, 1992. – 415 с.
7. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / Жан Поль Сартр ; [пер. с фр., предисл., примеч. В. И. Колядко]. – М. : Республика, 2000. – 638 с.
8. Цимбал Т. Буттєвісне укорінення людини / Т. Цимбал. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – 219 с.
9. Pecoud A. Migration, human rights and the United Nations / A. Pecoud, P. Guchteneire// Windsor Yearbook of Access to Justice. – 2007. – Vol. 24. – № 4. – P. 241–266.